

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.22>

РОБОЧА ГІПОТЕЗА В МОДЕЛІ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ СУСПІЛЬСТВА СПРИЙМАТИ ЗАСУДЖЕНИХ НА ЗАСАДАХ ГУМАННОСТІ

Пивоваров В.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач відділу дослідження
проблем кримінально-виконавчого права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3754-8099
e-mail: vpyvovarov@gmail.com*

Пивоваров В.В. Робоча гіпотеза в моделі емпіричного дослідження готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності.

Стаття присвячена питанням забезпечення емпіричного дослідження вивіреною методологією та прикладним інструментарієм. Винаходження адекватної робочої гіпотези емпіричного дослідження закладає підвалини результативного дослідження і отримання достовірних наукових результатів та обґрунтованих тверджень. Завдання фундаментальної теми «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» передбачає створення моделі емпіричного дослідження стану зацікавленості українського суспільства в результатах кримінально-виконавчої діяльності, готовності суспільства до аксіологічного сприйняття засуджених, та готовності засуджених визначити своє продуктивне місце в суспільстві. Метою статті визначено обґрунтувати адекватну робочу гіпотезу цього емпіричного дослідження, та визначити його програмні складові спостереження.

В ракурсі комплексного погляду на безпосередній аспект кримінально-виконавчої діяльності у вигляді готовності (неготовності) суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності проаналізовано відомі у новітній історії моделі застосування кримінального закону і виконання покарань, та оцінено їх гіпотетичний потенціал для проведення вказаного емпіричного дослідження: модель суворого ув'язнення, модель спеціального поводження та модель ресоціалізації. Використання історичного, порівняльно-правового, логічного методів забезпечило можливість оцінки адекватності зазначених моделей в якості робочих гіпотез.

Автор критично оцінює перспективи використання моделі суворого ув'язнення в якості робочої гіпотези емпіричного дослідження готовності українського суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності, та пропонує обрання синергетичної версії робочої гіпотези, укладеної на основі поєднання досягнутого динамічного потенціалу моделі спеціального поводження і перспективного потенціалу апробаційних практик моделі ресоціалізації. Відповідно до запропонованої робочої гіпотези визначені обов'язкові блоки питань програми емпіричного дослідження.

Ключові слова: гіпотеза емпіричного дослідження, кримінально-виконавча діяльність, модель виконання покарань, пробація, безпека суспільства.

Pyvovarov V.V. Working hypothesis in the model of empirical research society's readiness to accept convicts on the basis of humanity.

The article is devoted to the issues of providing empirical research with a verified methodology and applied tools. Finding an adequate working hypothesis for empirical research lays the foundation for effective research and obtaining reliable scientific results and substantiated statements. The task of the fundamental topic "The European Integration Approach to Developing the Concept of Criminal-Executive Activities in Ukraine" involves creating a model for empirical research of the state of interest of Ukrainian society in the results of penal and executive activity, the readiness of society to the

axiological perception of convicts, and the readiness of convicts to determine their productive place in society. The purpose of the article is to substantiate an adequate working hypothesis for this empirical research and to determine its program components of observation.

In the perspective of a comprehensive view of the direct aspect of criminal-executive activities in the form of the readiness (unwillingness) of society to accept convicts on the basis of humanity, the models of application of criminal law and execution of sentences known in modern history were analyzed, and their hypothetical potential for conducting the specified empirical research was assessed: the model of strict imprisonment, the model of special treatment and the model of resocialization. The use of historical, comparative legal, logical methods provided the possibility of assessing the adequacy of the specified models as working hypotheses.

The author critically assesses the prospects of using the model of strict imprisonment as a working hypothesis for empirical research on the readiness of Ukrainian society to accept convicts on the basis of humanity, and suggests choosing a synergistic version of the working hypothesis, based on a combination of the achieved dynamic potential of the model of special treatment and the promising potential of the testing practices of the resocialization model. In accordance with the proposed working hypothesis, mandatory blocks of questions of the empirical research program are determined.

Key words: empirical research hypothesis, criminal-executive activity, model of execution of sentences, probation, public safety.

Постановка проблеми. У 2025 р. відділом дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташи-са НАПрН України розпочато роботу над фундаментальною темою «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U005234).

Очевидна специфіка першого року роботи над трьохрічною фундаментальною темою полягала, передусім, в необхідності забезпечення наукового емпіричного дослідження вивіреною методологією та інструментарієм, які, в свою чергу, закладатимуть підвалини результативного дослідження і отримання достовірних наукових результатів та обґрунтованих тверджень. Тому серед очікуваних результатів поточного дослідження визначено створення моделі емпіричного дослідження стану зацікавленості українського суспільства в результатах кримінально-виконавчої діяльності, готовності суспільства до аксіологічного сприйняття засуджених та готовності засуджених визначити своє продуктивне місце в суспільстві [1].

Мета дослідження: на основі обґрунтування адекватної робочої гіпотези емпіричного дослідження готовності українського суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності визначити програмні складові такого дослідження. Наукова розвідка здійснюється у межах фундаментальної теми «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U005234).

Стан опрацювання проблематики. Базисом для розробки проблематики, заявленої у назві цієї публікації, стали системні наукові результати, викладені у колективних монографіях фахівців НДІ ВПЗ імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України [2, 3]. Проведені авторським колективом тематичні наукові дослідження широкої науково-практичної проблематики кримінально-виконавчого права та дотичних галузей окреслили науковий і суспільний запит на моделювання концептуальних підходів, в основу якого покладений верифікований емпіричний матеріал.

Праці українських вчених А. Зелінського [4], А. Закалюка [5, с. 96-143], М. Костицького [6] демонструють глибинне розуміння практичної методології наукових досліджень, містять вагомі напрацювання і наукові орієнтири щодо широкого кола питань цієї галузі, починаючи від філософсько-прагматичного ставлення до методології і методики в традиціях української науки, аж до питань послідовності і етапності всіх стадій цього процесу.

Разом із тим слід брати до уваги розпорошеність стратегічних орієнтирів у реформуванні і розвитку української пенітенціарної системи, людиноцентристський чинник, що набрав, без перебільшення, нового звучання і зумовлює безперервність розроблення усіх вузлових аспектів кримінально-виконавчої діяльності. На тлі поширення видів покарання, альтернативних ув'язненню, актуальними лишаються проблеми розробки і втілення в практику концептуального підходу у кримінально-виконавчій діяльності, а так само успішної реінтеграції останніх у суспільство в реаліях українського сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Загально-методологічний аспект моделювання готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності, розроблений в науковій статті В. Ворожбіт-Горбатюк, передбачає три етапи створення і реалізації процесу моделювання. На другому етапі передбачено вивчення і аналіз емпіричних даних щодо однозначності розуміння цілей, засобів і заходів ресоціалізації і габілітації засуджених, які готуються до звільнення чи відбувають покарання, не пов'язане із позбавленням волі [7, с. 263, 267]. Реалізація запропонованого авторкою процесу моделювання сприятиме, в свою чергу, розробці і реалізації концептуального підходу в фундаментальній темі вже на початкових стадіях розробки – етапах здійснення аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень [8, с. 62].

Відтак виникає обґрунтована потреба проведення відповідного емпіричного дослідження готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності, яке, в свою чергу, потребуватиме формування програмного блоку дослідження на основі *адекватної робочої гіпотези* дослідження.

Гіпотеза емпіричного наукового дослідження – наукове припущення, за допомогою якого прагнуть щось пояснити; твердження, істинність якого неочевидна; наукова гіпотеза, як правило, претендує на місце наукової теорії (за доведеності); варто вважати, що залишається гіпотетичне твердження залишається таким доти, доки не буде встановлено його істинність (верифікація) чи хибність (фальсифікація). Відтак, доречні критерії науковості гіпотези дослідження такі: можливість верифікації, фальсифікації та несуперечності. У загально-науковій діяльності версії відповідає робоча гіпотеза, яка розглядається як елемент плану наукового дослідження і засіб висунення глобальної гіпотези [9]. Таким чином, формулювання ефективної та актуальної гіпотези (робочої гіпотези) емпіричного наукового дослідження має відбуватись шляхом вивчення, перегляду, попередньої верифікації і відбору відомих предметних гіпотез, в тому числі тих, що відомі науковцям як ідеї, припущення, або ж були раніше сформульовані як такі наукові теорії, які не були достатнього ступеня наукового обґрунтування, емпіричної доведеності, наукового визнання в предметній галузі; або ж навіть такі конструкції, які із плином часу втратили своє первісне призначення і практичне застосування, однак можуть бути використані як базис критичного осмислення і верифікації нових ідей.

В ракурсі комплексного погляду на безпосередній аспект кримінально-виконавчої діяльності у вигляді готовності (неготовності) суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності, варто звернутись до аналізу відомих у новітній історії моделей застосування кримінального закону і виконання покарань.

Так, в парадигмі класичної школи кримінології, яка робить акцент на характеристиках злочинного діяння і вині правопорушника, основний смисл покарання зводиться до спокути і відплати. В такому випадку ми говоримо про *модель суворого ув'язнення* і констатуємо, що вона базується на тому аргументі, ніби поміщення особи до місця несвободи стає шоком для правопорушника і змушує його визнати свою провину, намагатись її спокутувати. Звісно, така модель в сучасному світі майже ніким не підтримується (принаймні, на серйозному науковому рівні), хоча й популярна серед населення України і багатьох країни світу. Головна практична вада цієї моделі, мабуть, в тому, що вона не передбачає, власне, якогось розумного і дієвого практичного механізму того самого спокутування вини; адже ми дійсно не можемо вважати, що становище шоку, страждання, утиску, позбавлення прав, а потім – звикання і знелюднення індивіда, надають суспільству якусь компенсацію за нанесену злочином шкоду. Відтак ця модель на часі не має гіпотетичного значення для емпіричного дослідження, однак залишається свого роду «лаксусовим папірцем» для перевірки інших ідей і моделей.

Попри свою невибагливість, підсвідому маніпулятивність, відповідність примхам охлосу [10] і зумовлену цим достатню сталість, модель суворого ув'язнення все ж зазнає закономірного наукового і практичного утиску ідеями справедливості, тому поступово трансформується в певну компілятивну модель виконання кримінальних покарань, так чи інакше орієнтовану на гуманізацію покарання, дотримання прав людини і громадянина в процесі виконання покарань – в «обмін» на ніби добровільне бажання злочинця стати покараним, піддаватись ресоціалізуючому впливу тощо. Фактично, існуюча парадигма кримінально-виконавчої діяльності в Україні реформується в рамках такої моделі, що в цілому відповідає поточним завданням і можливостям Української держави в воєнний час [11]. Але, повертаючись до витоків ідеї, зазначимо, що рішучий вплив на формування такої компілятивної моделі здійснила позитивістська школа кримінології, представ-

ники якої оцінювали ступінь небезпечності правопорушника з точки зору прогнозу його наступної (постпенітенціарної) поведінки та вважали, що покарання набуває сенсу виключно при досягненні виправлення правопорушника і гарантуванні безпеки суспільства в майбутньому. Звісно, потужною підтримкою таких поглядів в царині виконання кримінальних покарань стали досягнення психології, соціології, педагогіки, евігеніки, сплеск уваги до експериментальної психіатрії на межі XIX–XX ст.ст., та певні оптимістичні настрої учених в питаннях можливості ефективного втручання у процеси функціонування людської психіки та формування патернів поведінки. Така модель виконання кримінальних покарань, з урахуванням реалій правових систем і національних традицій, набула значного поширення у вказаний період часу в багатьох країнах Європи та обох Америк, де відома здебільшого як *модель спеціального поводження* (рідше – як медико-психологічна модель). В самому загальному вираженні, така модель, будучи орієнтованою на особу злочинця (сучасно кажучи – орієнтованою людиноцентрично), зосереджена на діагностиці особистості засудженого і наданні останньому психологічної терапії з метою ресоціалізації, соціалізації, адаптації, навчання, інтеграції і т.п.

Глобальна тенденція лібералізації багатьох питань суспільних відносин торкнулась в другій половині XX ст. також і питань кримінальної та кримінально-виконавчої сфери. Намагання по-новому осмислити межі між злочинним та незлочинним, відкинути старі стигми, і на противагу – збільшити консолідованість суспільства, посилити солідарність і правослухняність законослухняних громадян супроводжувались сміливими заявами про заміну норм стигматизації (прямо кажучи, норм кримінальних уложень кодексів) нормами-деклараціями про недостойну поведінку, небажану в соціально-етичному плані. Пропонувалось також, з огляду на міркування гуманності, обмежити будь-які заходи соціального впливу, які б спричиняли людині страждання. Реагувати на злочинність пропонувалось переважно неформально, на рівні засудження в тих соціальних групах, де існує правопорушник. Втручання поліції, прокуратури, судів такі ситуації, як формальна реакція, вбачалось мінімальним, і як «останній засіб» убезпечення. Драматизація злочину, стигматизація злочинця уявлялись вкрай небажаними, а завдання його соціалізації покладалось на ту соціальну групу, в якій існує правопорушник. Ідею правосуддя пропонувалось, де-факто, звести до примирення правопорушника з потерпілим – за мінімальною медіаційною участю держави. Є підстави вважати, що така модель (концепт-ідея) виконання покарання за кримінальні вчинки, відома профільним науковцям як *модель ресоціалізації*, виникла з розвитку і популяризації кримінологічних соціально-психологічних теорій масової свідомості [12], вона орієнтована на позитивний потенціал наявних соціальних зв'язків правопорушників в звичному середовищі їх оточення. Від кримінального закону, в свою чергу, вимагається пом'якшення санкцій і переведення кримінально-статистичного масиву складів злочинів в площину незначних деліктів, що тягнуть за собою, як максимум, умовне засудження до позбавлення волі. Тюремне ув'язнення розглядається як реакція на крайній, не виправний індивідуальний випадок. Тому в практичній площині така модель зовсім недешева: вона орієнтована на дороговартісну, слабо контрольовану, громіздку і доволі волатильну структуру різнопідпорядкованих служб допомоги звільненим та умовно звільненим особам, на передання на опікуєнство в благополучні сім'ї, влаштування в денні пансіонати соціального обслуговування з харчуванням, професійним навчанням тощо).

Висновки. Стислий аналіз в рамках статейного формату наведених вище узагальнених моделей застосування кримінального закону і виконання покарання, проведений з метою обрання робочої гіпотези для вирішення програмно-методологічних завдань емпіричного дослідження готовності українського суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності (серед яких найважливіше – складання і пілотне випробування програми статистичного спостереження) дозволяє дійти таких висновків. Модель суворого ув'язнення, добре відома на пострадянському просторі (напр., як обґрунтована А. Степанюком на початку 2000-х років «теоретична модель ексекутивної діяльності» із карою в основі кримінально-виконавчої діяльності [13, с. 382–385]), не може бути прийнята в якості робочої гіпотези як атавістична і така, що не передбачає появи ефективного наслідку поза реалізацією кари. Та й очевидно, що прийняття такої гіпотези означало б повернення дослідника до нормативного поля і уявлень часів радянської «табірної системи». Щодо моделі спеціального поводження та моделі ресоціалізації зазначимо, що й вони, взяті окремо, не представляють ідеальної гіпотетичної основи для анонсованого емпіричного дослідження. Ці моделі відносно нові, вони лише проходять апробацію в деяких країнах (особливо в цьому помітні успіхи скандинавських країн) і зустрічають серйозний супротив як серед прихильників традиційної пенітенціарної системи,

так і серед фахівців в галузі кримінального права, що цілком не безпідставне – адже повна імплементація тієї ж моделі ресоціалізації, вочевидь, потребувала б кардинальної зміни всієї парадигми кримінального права; а це потребує не тільки часу на розробку законодавчих новел, але й істотної зміни соціальних інститутів в цілому. В той же час, важко не помітити сучасну тенденцію поширення пробаційних практик, як-от, не тільки досудової, наглядової та пенітенціарної пробації, але й визнання кримінальним законом пробаційного нагляду як виду кримінального покарання згідно ст. 51 КК України та широкого запровадження такого виду покарання. Створення розгалуженої мережі офісів пробації в Україні, очевидні успіхи вітчизняного молодого інституту пробації та досвід зарубіжних країн в цій сфері також не залишається непоміченим фахівцями [14]. Відтак, приймаючи до уваги інтерактивний потенціал діалогу «засуджений – суспільство», динамічність процесу виконання покарання, які закладені в моделі спеціального поводження, та з огляду на очевидний наразі ухил і схвальне ставлення законодавця до пробаційних практик у виконанні покарань, що ми розглядаємо як схильність до поступового впровадження принципових ідей моделі ресоціалізації, варто прийняти в якості робочої гіпотези емпіричного дослідження готовності українського суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності – синергетичну модель гіпотези, сутність якої полягатиме в доведенні можливості досягнення позитивного сприйняття засуджених суспільством на основі моделі спеціального поводження, але доповненої доказовими елементами моделі ресоціалізації (зокрема, варіативних можливостях засобів пробації). Відтак, в складі програми емпіричного дослідження мають бути окреслені такі *обов'язкові блоки* питань, що потребуватимуть отримання відповідей з подальшою науковою оцінкою відповідно до робочої гіпотези, як-от: 1) сприйняття проблеми реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб; 2) реалістичність участі в реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб; 3) очікування від суспільства; 4) очікування від засуджених та/або звільнених осіб; 5) можливі перепони для участі в реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб; 6) інформаційні впливи на процеси реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб; 7) пропозиції і міркування. Результати проведеного в рамках фундаментальної теми «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» емпіричного дослідження готовності українського суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності плануються до опублікування у фахових наукових виданнях вже наступного року, відтак запрошуємо фахову наукову спільноту до широкого обговорення отриманих емпіричних результатів на шпальтах наукових видань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Технічне завдання на проведення фундаментального наукового дослідження «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» на 2025 рік. *Локальна документація відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права* Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В.В. Сташиса НАПрН України (2025).
2. Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи: монографія. Яковець І., Пивоваров В., Ворожбіт-Горбатюк В. / наук. ред.: В.В. Пивоваров. Харків: Право, 2023. 110 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669986801>.
3. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану: монографія. В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін. Харків: Майдан, 2024. 331 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178602321>.
4. Зелінський А.Ф. Методика кримінологічних досліджень. Київ, 1992. 46 с.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Видавничий дім «Ін-Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. – 320 с.
6. Костицький М. Методології пізнання в юриспруденції як науково-практичному комплексі. *Нове українське право*. 2023. Вип. 2. С. 104–107. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.13>.
7. Ворожбіт-Горбатюк В.В. Моделювання готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності: методологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 87. Ч. 3. С. 263–268. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.39>.

8. Пивоваров В.В. Концептуальний підхід у кримінально-виконавчій діяльності: етап аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. редкол.: В.С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право. 2025. Вип. 49. С. 62–70. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-62>.
9. Гіпотеза / А.Т. Ішмуратов // *Енциклопедія Сучасної України*. [Електронний ресурс]. НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-30198> (дата звернення 02.10.2025).
10. Охлократія / В.П. Горбатенко. *Енциклопедія Сучасної України*. НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-77284> (дата звернення 02.10.2025).
11. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Реалізація принципу гуманізму в кримінально-виконавчій діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. редкол.: В.С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право. 2025. Вип. 49. С. 78–85. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-78>.
12. Bandura, A. *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall. 1973. DOI: <https://doi.org/10.2307/1227918>.
13. Степанюк А. Х. *Вибрані праці* / уклад. К.А. Автухов. Харків: Право, 2017. 608 с.
14. Ворожбіт-Горбатюк В.В. Кримінологічний вимір використання пробаційних програм щодо запобігання кримінальним правопорушенням: дис. ... доктора філософії: спеціальність 081 – Право; галузь знань 08 – Право. Харків, 2025. 273 с.